

70 ÉVES A FORINT

Válogatás az 1946/47-es hiperinfláció és stabilizáció történetéből

BÁNFI TAMÁS

70 éves a forint. 1946. július 27-én, a hivatalos krónikák szerint augusztus 1-jén megszűnt a pengő és megszületett a forint. Mind a pengő szenvedése, mind a forint sikeres bevezetése a magyar gazdaságtörténet és pénzügytörténet tanulságos fejezete. Az emlékezés kötelező, a történet ismerete ajánlott, és leírása érdekes olvasmány is lehet. Ennek érdekében legjobb megoldásként, rövid bevezetőt követően, három szerző tanulmányából emeltem ki a legérdekesebb részeket. Antos István pénzügyminiszter – nem mellékesen a Pénzügy Tanácsok alapítója, a forint bevezetését előkészítő bizottság tagja – cikkét 1946 márciusában jelentette meg, év elején írhatta. Ausch Sándor tanulmányát 1957 őszén megvitatták és 1958. áprilisban jelent meg. Varga István is részt vett a forint bevezetésének előkészítésében, tanulmányát 1964-ben jelentette meg.

BEVEZETŐ

A hiperinfláció folyamata, a piaci árak napról napra ismétlődő rohamos emelkedése rendkívüli gazdasági körülmények között, általában háborús időszakban alakult ki. A háború kezdetén (noha már a háború felkészülési szakaszában is) az abnormális gazdasági helyzetben a békés időszak termelési piaci törvényszerűségei kezdetben módosulnak, majd felborulnak. A gazdaság militarizálása, a speciális igények kielégítése kikényszeríti a termelési struktúra katonai célú átalakítását, a hadigazdaság hadigazdálkodást folytat.

A termelési szerkezet hirtelen bekövetkező gyors deformációja elkölthetlenné teszi a korábbi időszakban képződött jövedelmek egy részét, amelyek még a békés termelésben kialakult termelési szerkezetnek megfelelő jövedelemelosztásból születtek. A jövedelemtulajdonosoknál – az államot kivéve – elkölthetetlen pénzfelesleg képződnek, azaz kényszermegtakarítás történik. Ebből azonban még nem feltétlenül következik a pénzforgalom „papírral” való telítődése, az árak hirtelen és jelentékeny emelkedése, mert a kínálatot nem találó fizetőképes kereslet különböző pénzügytechnikai eszközökkel elvileg leköthető és az állam javára átcsoportosítható. Ha az állami pénzkibocsátás csak a kieső keresletet pótolja, és az állam keresleti szerkezete megfelel a hadigazdaság termelési szerkezetének, a gyors ütemű áremelkedés nem feltétlenül következik be. Csakhogy egyrészt lehetetlen a kínálathoz viszonyított jövedelemfelesleg maradéktalan „átszivattyúzása” az állam javára, másrészt – és ez a lényegesebb tényező – az állami megrendelések révén keletkező újabb és újabb munkavállalói jövedelmek a fogyasztási cikkek piacára áramlanak.

A fogyasztási cikkek piacán – éppen a gazdaság háborús átállása miatt – egyre kevésbé kielégítő a kínálat az aktuális, fizetőképes fogyasztói kereslettel szemben. Ennek oka nyilvánvaló: a fogyasztási cikkek termelése háttérbe szorul, jelentős része katonai jellegűvé válik (élelmiszeripar, ruházati ipar), a hadiipar gyors fejlesztése elsődlegesen annak rovására történik. Az áruhiány fokozatosan terjed, nemcsak a fogyasztási cikkek piacán, hanem egyre nagyobb lesz a hiány a termelési eszközök és főként a nyersanyag, valamint az energiahordozók piacán is. A hiány növekedése miatt az árak is viharos gyorsasággal nőnek, kötött árak mellett a feketepiacon akkor is elkezdődik a növekedés, ha az állam a korlátlan pénzszaporítás eszközehez még nem nyúl. Ha viszont beindul az árak gyors ütemű emelkedése, a háború folytatódik, az állam a pénzkibocsátás mind növekvő szaporítására kényszerül. Jellemző, hogy kezdetben konszolidáltabb formában, állampapírok kibocsátásával finanszírozza az államháztartás a drasztikus keresletnövekedést, majd időzavar miatt a formális kellékeket elhagyva a direkt pénzkibocsátás a folytatás.

A hadigazdálkodásra való átállás és annak állami finanszírozása tipikus improduktív termelés és kiadás, vagyis az erőforrások hadiipari összpontosítása mind rövid, mind hosszú távon az életszínvonal csökkenésével, azaz az erőforrások pazarlásával együtt járó folyamat.

A fogyasztási cikkek piacán kialakuló és növekvő kínálati hiány kikényszeríti az alapvető élelmiszereknél a jegyrendszer bevezetését, a fogyasztási cikkek árainak a viharos gyorsaságú emelkedése fokozatosan kizárja a pénzfunkciókat, a pénzforgalom mellett, majd helyett, közvetlen árucserre alakul ki.

A két világháború számos hiperinflációs folyamatot indított el, az elsőt a német, a második világháború után a magyar gazdaság kétes sikereként könyvelhetjük el a statisztikusok által 1945. augusztus–1946. július között rögzített $3,81 \cdot 10^{27}$ csillagászati nagyságrendű árindexet. A növekedés mértéke természetesen fikció, töredéknyi nagyságrendű árnagyság nem valós piaci ár volt, hanem egy statisztikai adat, amelynél nem volt adásvétel, legfeljebb vételi szándék. A pénz az áruforgalomból kizáródik, a pénzforgalom megszűnik.

1946. január 1-jén bevezették az adópengőt, amelynek célja a pénz kizáródásának a halasztása. Az adópengő valorizációs mérték, kezdetben kétnaponta, majd naponta a rádió közölte a sima pengőnél alkalmazható átszámítási kulcsot. Intézményi (banki) megtakarításnál, hitelnyújtásnál az átszámítási kulccsal valorizált pénzösszeget kapta a megtakarító és fizette az adós a lejárat végén. Az adópengő átmeneti sikerességéhez is az kellett, hogy papírformában ne bocsássák ki, mert ellenkező esetben nem a központi döntés, hanem a piaci értékítélet lesz a mérték meghatározója. Eredeti céljától eltérve 1946 tavaszán mégis kibocsátották.

Sem az adópengő kibocsátása, sem a korábban említett fiktív árindexek hivatalos közlése nem magától értetődő döntés. Mindkét, látszólag meglepő esemény ugyanazzal a megfontolással magyarázható. 1946 tavaszán kitűzték a pengő ki- és a forint bevezetésének időpontját. A politikai súllyal is rendelkező szakértői többség legfeljebb a mezőgazdasági betakarítást beváró gyors forintbevezetés mellett döntött. A hiperinflációs folyamatban a piaci szereplők érdekének megfelelő szokásos jelenség az árufelhalmozás. A termelő vállalatok, a nagy- és kiskereskedelem, de még a háztartások is az árut nem eladni akarják, hanem felhalmozni. Ahhoz, hogy az új pénz bevezetése után a piacon kínálat jelenjen meg, deflációs állapotot kell előidézni. A deflációhoz az ideális változat az ún. nullifikáció. Ha a régi pénzt (pengőt) új pénzre (forintra) nem lehet átváltani, azaz az új pénz bevezetésének napján nulla óra nulla perckor a régi pénz megszűnik, a gazdaságban pénz mindaddig nincs, míg a bankok a megszabott hitelplafonig hitelt nem folyósítanak, a felkínált külföldi valutákat, aranyat új pénzre át nem váltották. A defláció árueledésre kényszeríti a korábban árut felhalmozókat, és az árukínálat az új pénz stabilitását segíti.

A nullifikáció a deflációt támogatja, gazdasági szempontból ideális, de a jogi értelmezés szerint nem elegáns választás. A kétféle megközelítés egyidejű teljesítéséért célszerű egyrészt a fiktív árindexet hivatalos statisztikai adatként közzélni, másrészt az adópengő papírformájú kibocsátásával a piaci leértékelését maximalizálni, mert így a régi, sima pengő és az adópengő átváltását úgy lehet megengedni, hogy a deflációt érdemben nem gyengíti. Mind a pengőt, mind az adópengőt az átváltási kulcs drasztikus mértékben leértékeli, így az új pénztömeg (forint) a régi pénz átváltásából csak csekély mértékű lehet.

A PÉNZÜGYI KIBONTAKOZÁS ÚTJA²

MI AZ INFLÁCIÓ?

A jó pénz legfontosabb tulajdonsága, hogy értéke állandó. Az értékállandóság biztosításához az szükséges, hogy a pénzből csak annyi kerüljön forgalomba, amennyire az áruforgalom lebonyolításához szükség van. Kiegyensúlyozott gazdasági helyzetben sem állandó a forgalomban lévő pénz mennyisége, hanem amikor a gazdasági élet áruforgalma növekszik, nő a pénzmennyiség is, ha pedig az árumennyiség csökken, a jegybank kivonja a forgalomból a most már feleslegessé vált bankjegyeket. A pénz mennyiségét tehát anélkül, hogy a pénz elértéktelenedjék, csak akkor lehet növelni, ha egyidejűleg az árumennyiség is nő, tehát akkor, amikor az újabb pénzmennyiség forgalomba kerül, már ott van a piacon az az árutöbblet, melynek forgalmát le kell bonyolítani.

Ha a pénz mennyiségét anélkül, hogy az árumennyiség is növekedne, szaporítjuk: *infláció* áll elő. Az infláció arról ismerhető fel, hogy az árszínvonal emelkedik. Addig, amíg a pénzmennyiség és az árumennyiség egyensúlyban van, az árak is változatlanok. Ha azonban változatlan árumennyiség mellett a pénzmennyiség megkétszereződik, akkor kétszer annyi pénz bonyolítja le ugyanannak az árumennyiségnek a forgalmát, vagyis – elméletileg – az árak megkétszereződnek. Ugyanez áll elő abban az esetben is, ha a pénzmennyiség változatlan marad, de az árumennyiség a felére csökken. Ebben az esetben is kétszer annyi pénz bonyolítja le az áruforgalmat, tehát az árak – elméletileg – megduplázódnak. A gyakorlatban a pénzmennyiség változásának az árakra gyakorolt hatása bonyolult és matematikailag nehezen kiszámítható folyamat. Az infláció kezdeti szakában az árak lassabban emelkednek, mint ahogy a pénzmennyiség szaporodik, az infláció előrehaladott szakában ezzel szemben a pénzmennyiség kismértékű növekedése is nagy árugrásokot indít el. Ugyanis ebben az előrehaladott inflációs stádiumban már csak egy leszűkült forgalmi szektorban cserélnek árut pénz ellenében, a megnövekedett pénzmennyiséggel szemben tehát egyre kevesebb áru áll. Emellett: mindenki menekül a pénztől, tehát a pénz forgássebessége is erősen fokozódik, ami szintén hatványozza az áremelő hatást. Ha nem is lehet a pénzmennyiség változásának az árakra gyakorolt hatását mechanikusan matematikai szabályokba foglalni, azt mégis leszögezhetjük, hogy az áruforgalom növekedésével arányban nem álló nagymértékű

2 Megjelent: Antos István (1946): „A pénzügyi kibontakozás útja” Társadalmi szemle 3.

pénzszaporítás inflációt indít el, az árak emelkednek és ugyanazért a pénzmennyiségért kevesebbet vásárolhatunk, mint korábban.

A háború alatt a termelés lényegesen fokozódott, de a gyártott áruk nagy része improduktív célokra szolgált. A magyar és német háborús célok érdekében előállított hadfelszerelési cikkek, a szigorú beszállítási rendszer alapján igénybe vett élelem nagy része nem került be a gazdasági élet körfolyamatába, tehát az áruforgalom nem emelkedett arányosan a termeléssel. A megnövekedett termelés finanszírozására azonban háborús kormányaink nagy pénzüsszegeket hoztak forgalomba, ezért indult meg már az új világháború kezdetén nálunk is az árak fokozatos emelkedése, vagyis egy lassú inflációs folyamat. Minthogy azonban a háború alatt a fogyasztási javak mennyisége csak fokozatosan csökkent, a háborús pénzszaporítás nem idézett elő ijesztő áremelkedéseket.

Döntően változott meg azonban a helyzet, amikor az ország a háborús cselekmények színterévé vált. A németek és nyilasok megkezdték javaink elhurcolását; a vagonok és teherautók tízezrei, a hajók százai szállították az értékesebbnél értékesebb árukat nyugatra. Az állatok tízezreit hajtották ki lábón az országból, vittek mindent, ami csak mozdítható volt. Nemzeti vagyonunk jelentékeny része gördült ki az országból, sok milliárd aranypengő értékben. És amit nem tudtak magukkal hurcolni a német és nyilas hordák, azt felgyújtották, felrobbantották vagy egyéb módon pusztították el. Azután jött magának a háborúnak a pusztítása. Fél éven keresztül dúlt a harc. Óriási hadseregek vonultak át az országon. Így adódott, hogy a felszabadulás után csaknem teljesen kifosztva állt itt az ország: olyan feladatokkal, amelynek még nem adódtak történelme során. A nyilas kormány 12 milliárd fölé emelte a békebeli 300 milliós bankjegyforgalmat, a *felszabaduláskor tehát már negyvenszer akkora volt a bankjegyforgalom*, mint a háború előtt.

Itt állt egy kormány olyan óriási feladatokkal, mint a termelés megindítása, az újjáépítés, a földreform lebonyolítása, a szétzilált államapparátus helyreállítása, a népi demokrácia kiépítése. Honnan vehette ezekhez a feladatokhoz az eszközöket? Az elérhető bevételek a kiadások 5%-ára sem nyújtottak fedezetet, a kiadásokat viszont teljesíteni kellett, a köztisztviselőknek ki kellett adni fizetésüket, a termelést meg kellett indítani, a fegyverszüneti szerződésben vállalt kötelezettségeinknek eleget kellett tenni, mindehhez nem állt más forrás rendelkezésre, mint a bankóprés.

Az őszi hónapokban az infláció már olyan fokot ért el, melyben az áremelkedés mértéke lényegesen meghaladja a pénzmennyiség szaporodását. A Tildy-kormány hivatalba lépése idején az árak már szinte óráról órára emelkedtek, mindenki menekült a pénztől és az előállított kevés fogyasztási jószág nem a fogyasztóhoz jutott el, hanem lakásokban, pincékben, a gyári raktárak elzárt részeiben hevert, a pénzártmentést szolgálta, még kevesebb áru került forgalomba és még gyorsabbá vált az árak emelkedése.

MIÉRT VOLT SZÜKSÉG A PÉNZDÉZSMÁRA?

Novemberben és decemberben már az árak emelkedése olyan ütemet ért el, melyben nem egy-két hónapra, hanem akár egy-két napra sem lehetett terveket készíteni. Márpedig az új kormány végre erélyes kézzel kívánt rendet teremteni az infláció terén: hozzáfogni a bevételek erőteljes emeléséhez és a kiadások fokozatos, ésszerű leépítéséhez. Meg kellett állítani a lejtőn rohanó szekeret, még akkor is, ha az rázkódtatással, zökkenőkkel jár. Ezért rendelte el a pénzügyi kormányzat a 75%-os bankjegydézmát.

A bankjegydézsma kérdésében igen sok kritika hangzott el. Azt mondják: az időpont nem volt kellőképpen megválasztva, a kormányintézkedések nem voltak kellően összehangolva és így a hatás csak hetekre szólt.

Természetes, hogy azok, akik ettől az egyetlen lépéstől csodát vártak, csalódtak. A bankjegydézsma nem is vizsgálhatott más célt, mint azt, hogy olyan légkört teremtsen, melyben hozzá lehet fogni a bajok szisztematikus orvoslásához. Ha bankjegydézsma nem lett volna, akkor ma már talán arról kellene beszélünk: mi a kivezető út az államcsődből.

MILYEN MÓDON STABILIZÁLHATUNK?

Mikorra érkezik el a második világháborút követő *stabilizáció időpontja*? Kétségtelen, hogy ma még hiányoznak a stabilizáció döntő előfeltételei. Az államháztartás egyensúlyától még nagyon távol vagyunk, ma még a bevételek a kiadásoknak csak kis részét fedezik és ehhez járul, hogy jelenleg a feltétlenül indokolt kiadásoknak is csak egy töredékét teljesítjük: éhbérrrel fizetjük köztisztviselőinket és a jóvátételi kötelezettségeinknek is csak kis hányadát teljesítjük. Szűk keretek között mozog termelésünk is. Hiába határoznánk el, hogy máról holnapra stabilizálunk, a kísérletek eleve eredménytelenségre volnának ítélve.

De a *stabilizáció nem is máról holnapra* megoldható feladat. Az államháztartás rendbehozását csak hosszú, következetes, lépésről lépésre végrehajtott munka árán biztosíthatjuk.

Hozzákezdjük-e már most ehhez a munkához? Előttünk még nagyon nehéz hónapok állnak. Fogyasztási javaink mennyisége az új termésig egyre csökken. De az aratás után összehasonlíthatatlanul kedvezőbb lesz az ország élelembázisa, a fogyasztási javaknak sokkal nagyobb tömege áll rendelkezésre, mint eddig. Nyárra már tisztázva lesznek nemzetközi kötelezettségeink is, az ország békét köt. A termelés terén is mutatkoznak addigra eredmények, a nemzetközi forgalom felélénkül, nyersanyagokkal lényegesen kedvezőbben tudjuk ellátni iparunkat.

Mi úgy látjuk, hogy a stabilizáció előfeltételei kedvező körülmények között sokkal hamarabb következhetnek be, mint ahogy azt a pesszimisták beállítani igyekeznek. Nem évekről van szó. Éppen ezért kell már most a pénzügyi egyensúly előfeltételeit fokozatosan megteremteni, pénzügyeink rendezéséhez hozzáfogni.

AZ ÚJABB MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET ÉS EGYES ELMÉLETI TANULSÁGAI³

AZ 1945–46. ÉVI INFLÁCIÓ. AZ INFLÁCIÓ FOKOZÓDÁSA

Az, hogy az államháztartás hiányát rendszeresen kölcsönökből kellett fedezni, és az, hogy a magángazdaságot részben közvetlenül, részben közvetve hitelekkel kellett finanszírozni, természetesen tovább fokozta a már korábban megkezdődött inflációs folyamatot. Az infláció 1945

³ *Megjelent: Dr. Varga István (1964): A kereskedelem gazdaságtana. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*

második felében gyorsan haladt. A bankjegyforgalom 1945. június végén még csak 14 500 millió pengőt tett ki, az év utolsó napján azonban már ennek kb. ötvenszeresét, 765 400 millió pengőt.

Az inflációs folyamat megállítására 1945. december 19-én történt kísérlet: a forgalomban levő pénz névértékét leszállították. Ennek technikája azonban egyedülálló volt. Az egyes címletek névértéke változatlan maradt, de csak akkor maradtak pénzjegyként érvényben, ha azokra az államtól háromszoros névértékben megvásárolt bélyegeket ragasztották.⁴

Ha tehát valaki például négy darab egyenként 1000 pengő névértékű bankjeggyel rendelkezett, úgy 3 darabért bélyegeket kellett vásárolnia, és azokat a negyedik bankjegyre ráragasztania. Így tehát 4000 pengőből 1000 pengője maradt. Az állam a bélyegek eladásából bevételre tett szert és egy időn keresztül kiadásait abból fedezhette, így tehát rövid ideig nem volt kénytelen új hiteleket felvenni, a bankjegynyomdát igénybe venni. Ez a fellélegzés azonban – jellemzően – csupán 11 napig tartott.

A bankjegyforgalom jelzett módon végrehajtott csökkentésével egyidejűleg a munkabérek változatlanok maradtak. Az árak terén rövid ideig tartó és azoknak csupán egy részét érintő csökkenések következtek be, noha az intézkedésre közvetlenül karácsony előtt került sor és kétségtelenül mérsékelte a karácsonyi vásárlások mértékét. Az, hogy a bankjegyforgalom nagyfokú zsugorítása az árszintre csak kisebb mértékben hatott, jórészt persze azon is múlt, hogy az árak alakulását döntően a jövedelmek összege által meghatározott kereslet és az áru kínálat aránya határozza meg, ezen a téren pedig az aránytalanság továbbra is fennállt.

Az aránytalanság oka – miként később, 1946 első felében is, az infláció további előrehaladása során – lényegében az volt, hogy magasabb névleges munkabérek s általában jövedelmek alakultak ki, illetőleg lettek megállapítva, mint amilyeneknek áru fedezete rendelkezésre állott. Valahányszor pedig az egyensúlyállapot megközelítésére az árak emelkedtek, a munkabéreket is felemelték. Munkabér-ár spirális alakult tehát ki, amely az inflációnak folyamatosan új tápot adott.

A munkabérek színvonalának megállapításánál nemcsak a bátorság hiányzott, hogy azok szintjét a rendelkezésre álló fogyasztási árumennyiségnek megfelelő alacsony szinten tartásák, hanem ennek tárgyi akadályai is voltak. A szóban forgó árumennyiség nagysága – statisztikai adatok híján – senki előtt nem volt pontosan ismeretes. Ez az árumennyiség – főként élelmiszer vonatkozásában – az 1945–1946. év telén a gazdasági év előrehaladásának megfelelő aránynál gyorsabban csökkent. A munkabérösszeg–fogyasztási áruösszeg egyensúlyt nem lehetett biztosítani.

Az említett egyensúlyhiány mellett belső jövedelemeloszlási aránytalanságok is keletkeztek, és ezek kiküszöbölését csupán a bérek emelésével lehetett mindenkor megkísérelni. Jövedelemeloszlási aránytalanságot hozott létre elsősorban az, hogy egyes dolgozó rétegek (például a fogyasztási iparok munkásai) természetbeni juttatásokban is részesültek, és azokat főként élelmiszerek ellenében elcserélhették. A jótételi szállítások áruszükségletét előállító ipar, jórészt a nehézipar dolgozói viszont ilyen kedvezményt a dolog természete szerint nem élvezhettek, és ezért munkabéremeléseket követeltek, hogy viszonylagos helyzetük javuljon. Ez a viszonylagos helyzetjavulás mindenkor a bérből élők egyéb rétegei helyzetének romlását idézte elő. Ezek is ellenálltak és béremelést követeltek. A circulus vitiosus adva volt.⁵

4 A bélyegeken tulajdonképpen értékösszeg nem szerepelt, azt az eltérő szín fejezte ki.

5 Legrosszabb helyzetben a nyugdíjasok, azután az állami alkalmazottak voltak. Ugyanakkor egyes rétegek – kiskereskedők, spekulánsok, valutaüzérek stb. – viszonylag jól éltek.

Inflációs hatással járt természetesen az is, hogy az állam pénzügyi szükséglete elsősorban az újjáépítés finanszírozása s a jóvátételi szállítások miatt rendkívül megduzzadt, az összezsugorított nemzeti jövedelem viszonylag nagy hányadát volt kénytelen a maga számára biztosítani. Bevételei azonban elégtelenek voltak, és így kénytelen volt a bankjegyprest igénybe venni. Ez tehát az infláció „klasszikusnak” mondható továbbgyűrűzésének vált okává.

AZ ADÓPENGŐ BEVEZETÉSE

1946 elején az infláció megállapítására újabb, egyedülállónak mondható, precedens nélkül álló kísérlet elrendezésére került sor.⁶

1946. január elsejével egy sajátságos jellegű elszámolási pénzegységet hoztak létre, az úgynevezett *adópengőt*. Ez emlékeztetett az 1924. évi „takarékkoronára” és az 1931. évi „aranypengőre”, amely utóbbinak gyakorlati alkalmazására azonban, nem került sor. Adópengőre szóló pénzjegyek kezdetben nem kerültek forgalomba, ezek forgalomba hozatala – bár erre mint látni fogjuk, az inflációs időszak vége felé mégis sor került – az egész adópengő koncepciójával ellenkezett. A pénzforgalom lebonyolítására valorizálatlan, úgynevezett „simapengőre” szóló pénzjegyek szolgáltak. Ezek az adópengő bevezetése előtti pénznek feleltek meg.

Az adópengő értékét simapengőben egy, a kiskereskedelmi árszínvonal általános emelkedése alapján kiszámított árindexszám jelezte.⁷ A számítás eredményeként késő délután, az üzletek bezárása után közölték a hivatalos közlőnyel és a rádióval, amelyek azonnal közreadták az adópengő előbb másodnapi, majd rákövetkező napi értékét.

1946. január elsején az adópengő és a simapengő értéke egyenlő volt. Ettől kezdve a bankbetétek, a hitelek, az adóbevételek mint adópengőkre, a bolti árak, valamint a munkabérek valorizálás nélküli simapengőkre szólottak. Az effektív fizetési forgalom is simapengőkben bonyolódott le. A simapengő mellett azonban sor került arra is, hogy az adásvételeket – főként a kiskereskedelemben – részben dollár bankjegyek és tört arany ellenében bonyolítsák le.

Az adópengő bevezetésénél az elképzelés az volt, hogy a bankbetétek valorizálása előmozdítja a takarékossgot, és így arra készíti a lakosságot, hogy jövedelmének lehetőleg nagy részét ne költse el. Azt is remélték, hogy a hitelek valorizálása csökkenteni fogja a hitelek igénybevételét, amelyek felvételét addig azért is szorgalmazták, mert az infláció rohamos előrehaladása mellett azokat értékét vesztett pénzzel lehetett visszafizetni. Végül úgy gondolták, hogy az adóbevételek is kedvezőbbén fognak alakulni, hiszen addig az adófizetés elodázása ugyanolyan előnnyel járt, mint egy bankhitelek felvétele.

A munkabérek és az árak adópengőben való megállapításától eltekintettek, ezek reálértéknek alakulását a piaci erők, a kereslet és a kínálat alakulására bízták.

6 Az adópengő (sőt, voltaképpen a takarékkorona) gondolata azonban már jóval korábban is felmerült. Maximilian Aloys *Füger* lemerbergi egyetemi tanár 1816-ban Bécsben könyvet adott ki „Új bankrendszer, az arannyal és ezüsttel változatlanul egyenértékű hitelalapokra alapítva” címmel. Az adópengő rendszere a könyvben javasolt rendszerhez erős hasonlóságot mutat. (V. I. feljegyzései alapján.)

7 Ezt a Magyar Gazdaságkutató Intézet széles körű, de technikai okokból természetesen csupán Budapestre kiterjedő áradatgyűjtés alapján naponként a délelőtti órákban állapította meg.

Az adópengő-forgalom technikája a következő volt. A bankok meghatározott összegű adópengőhitelt nyújtottak, és annak fejében az aznapi adópengő-átszámítási kulcsnak megfelelő simapengő összeget folyósították. A visszafizetéskor a befizetett simapengő összeget az aznapi kulcsnak megfelelően számították át adópengőre. Ennek a mechanizmusnak megfelelően, csak persze fordított sorrendben jártak el a bankbetétek esetében.

Az adópengő eredetileg csak részlegesen töltött be pénzfunkciókat. Fizetési eszköz volt ugyan, de nem általános; számolási egység is volt – sőt elsősorban az –, de az is csak részlegesen. A régebbi pénzügyelméletből ismert egyetlen valutatípusra sem emlékeztetett.

Kezdetben úgy látszott, hogy az adópengő feladatának eléggé jól megfelelt. Az adópengőre szóló bankbetétek összege (a jegybank zsrirószámáin elhelyezett összegekkel együtt) fokozatosan nőtt. Ez nem volt meglepő, hiszen mindenkinek érdekében állott a nála levő simapengő-összeget a bankpénztárak délutáni bezárása előtt adópengő-betétként elhelyezni, másnap reggel pedig az adópengő új árfolyama alapján simapengőben ismét felvenni.

Az adópengő azonban nem állította meg az inflációt. Csupán azt érte el, hogy az állami bevételek 1946 első negyedében az állami kiadásoknak 14–15%-át, nem pedig mint korábban csupán 6–7%-át fedezték.

Annak, hogy az adók adópengőkben való valorizálásának ellenére az állami kiadások túlnyomó részét továbbra is a bankjegyprés útján kellett fedezni, két oka volt.

Az egyik abban rejlett, hogy a forgalom zsugorodása és a feketepiaci forgalom elburjánzása, valamint az egyenes adók alapjának csökkenése, ugyanakkor pedig az állam jóvátételi és újjáépítési szükségleteinek nagysága és az állami üzemek deficitje miatt az előirányozható állami bevételek szükségszerűen messze elmaradtak az állami kiadásoktól.⁸

Az államháztartási hiány másik oka abban rejlett, hogy az adók ugyan valorizáltak voltak, de az adópengőalapon valorizált adók simapengőkben folytak be, és mikor az elkerülhetetlen adminisztrációs teendők elvégzése után újból kifizetésre kerültek, az időközbeni drágulás miatt már jóval kisebb összegű adópengőértéknek feleltek meg, mint az állampénztárba való befolyásuk idején. A kiadásoknál az ellenkező helyzet alakult ki. Az adópengőben előirányozott kiadásokat simapengőben sohasem lehetett teljesen folyósítani. De mert emiatt többnyire póthiteleket igényeltek, a kiadásoknál jelentkező ezen kényszerű megtakarítások a most jelzett bevételi kieséseket még akkor sem tudták volna ellensúlyozni, ha a bevételek elméletileg a kiadásokkal azonos nagyságúak lettek volna. Pedig – mint láttuk – azoktól messze elmaradtak.

Az adópengő az infláció alapvető okait nem szüntette meg. A termelés és az árukinálat, valamint a jövedelmek és az árukereslet közötti aránytalanság az egész népgazdaság szintjén számolva továbbra is fennmaradt, az államháztartás deficitje pedig ezen az aránytalanságon belül úgyszólván önálló inflációs tényezőként is szerepet játszott.

Az adópengő és a simapengő egymás melletti szereplése a bankok számára különleges spekulációs ügyleteket tett lehetővé, amelyek haszonélvezői jórészt nem is maguk a bankok, hanem azok vezető tisztviselői lettek.

A bankok a náluk elhelyezett adópengőbetéteket túlnyomórészt (70–75%-ban) a Nemzeti Banknál helyezték el betétként, ami azok valorizálását számukra is biztosította. Ez ugyanis, cso-

8 A jóvátételi, újjáépítési és a nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatos kiadások 1946 első felében az összes állami kiadások 67,4%-át vették igénybe. Ausch, i. m. 82-83. old.

dálatos módon, számukra előnyösebb volt, mint azok adópengőben való kihitelezése. Technikai okokból ugyanis a bankoknak megengedték, hogy a valamely napon a pénztárzárásig náluk elhelyezett betéteket másnap délelőtt 10 óráig szállíthassák be a Nemzeti Bankhoz az előző napi árfolyam alapján. Miután ekkor már fél nap alatt is emelkedtek a valutaárfolyamok, és a spekulánsok ilyen rövid időre szóló hitelek után is magas kamatot fizettek, a bankok részben fél napig, részben egész napig spekulálhattak a hozzájuk adópengő-követelések megszerzése érdekében befolyó összegekkel, anélkül, hogy ez számukra az adópengő netáni árváltozásaival kapcsolatban bármiféle kockázattal járt volna.

A bankok tehát – bankpolitikai vonatkozásban alighanem precedens nélküli módon – a náluk jelentkező hiteligényeket nem a náluk elhelyezett betétekből, hanem reeszkomptból elégítették ki, a hozzájuk befolyt hiteleket pedig betétként továbbították a jegybankhoz. A jegybank, minden bank és vállalat könyveiben ekkor simapengő és adópengő-számlákat vezetett. Az utóbbiak valutaszámlák jellegével bírtak. Ez mérlegtechnikai szempontból csupán a jegybanknál járt különleges problémákkal, mert ott az adópengőszámlák egyenlege az akkor még mértékadó simapengő-elszámolás szempontjából valutáris nyereségeket vagy – döntően – veszteséget hozott létre.

Az adópengővel kapcsolatos spekulációt a pengővaluta értékalakulása szempontjából ebben az időben döntőnek tekintett dollár bankjegyárfolyamának rendkívül gyors emelkedése tette lehetővé. Ugyanakkor ez, a nagy pénztökehiánnyal egyetemben, a napipénz kamatjának fantasztikus magas szintjét váltotta ki, noha ez az utóbbi még mindig nem volt elégséges ahhoz, hogy a pénz elértéktelenedéséért kárpótoljon.

AZ INFLÁCIÓS FOLYAMAT MEGGYORSULÁSA; AZ ADÓPENGŐ INFLÁCIÓJA

Az infláció folyamatosan fokozódott. 1946 májusában a simapengő bankjegyeket az akkor még nem államosított nagykereskedelemben már nem fogadták el és a kiskereskedelemben is csupán vonakodva. A munkabéreket és tisztviselői fizetéseket ekkor már – miután előbb áttértek a hetenkénti folyósításokra – hetenkénti két-három részletben, mindenkor az adópengő árfolyam-változásainak megfelelő felemelt névleges simapengő-összegben fizették ki. A folyósítás a különböző jellegű szerveknél a hét más-más napjára esett, hogy a bankjegynyomda igénybevétele jobban megoszoljon, hiszen kapacitása arra nem volt elégséges, hogy 3 napi készletet lehessen felhalmozni. Pedig folyton új címletek kerültek forgalomba, egyenként nagyobb névleges értékben.

Ez a helyzet arra készítette a kormányt, hogy 1946. május 29-től kezdődően a simapengőről szóló bankjegyek mellett adópengőről szóló pénzjegyek forgalomba hozataláról gondoskodjék.⁹ Ily módon az adópengőből a simapengő mellett forgalomba került pénz lett, párhuzamos valuta alakult ki, amikor a kettő közötti értékviszonyt a kormány naponként változtatta meg.

Kezdetben az adópengő forgalmi köre korlátozott volt. Vasúti viteldíjakat, közüzemi díjakat kellett adópengő jegyekkel kifizetni. Az állami kiadások nagy részét egyelőre továbbra is

⁹ Az adópengőjegyek formai szempontból merőben papírpénznek minősültek, mert kibocsátójuként nem a jegybank, hanem a pénzügyminisztérium szerepelt.

simapengő jegyekkel teljesítették. Mégis, az adópengő jegyek forgalomba hozatali ténye a simapengők iránti bizalmat teljesen aláasta. Fordított Gresham-törvény érvényesült: a jó, vagy – szerényebben – a jobbik pénz kiszorította a rosszabbat. A simapengőket már a kereskedelem sem volt hajlandó elfogadni.

A simapengő elértektelenedése most már oly ütemben folytatódott, hogy a kiadott címleteket folytonosan új címletekkel kellett helyettesíteni. A régebbi címletek reálvásárlóereje minduntalan teljesen megsemmisült. Ezért újra és újra a mindenkori névleges árakhoz igazodó összegekről szóló magasabb névértékű új címleteket kellett nyomni, amelyek azonban napok alatt ismét pótlandókká váltak. A simapengőben való pénzforgalom fenntartása úgyszólván nyomdatechnikailag is lehetetlenné vált.

Míndezért az állam 1945. június 23-tól kezdődően minden kifizetését adópengőben teljesítette. Ezáltal persze adópengőnek is megkezdődött a fékevesztett inflációja. A simapengő-forgalom gyakorlatilag megszűnt, ennek ellenére azonban jogi megfontolásokból az adópengőnek simapengőben kifejezett értékét továbbra is naponként megállapították, bár a simapengő a forgalomból egészen eltűnt. Az adópengő- valuta általánossá tételét követő négy hét múlva végrehajtott stabilizációkor a simapengő bankjegyeket már be sem váltották, mert bár forgalmuk megszámlálhatatlan billió névértékű volt, az akkor forgalomban volt egész simapengő-pénzmennyiség értéke egy dollárcent egy ezrelékének sem felelt meg.

Az adópengő bankjegyek forgalomba hozatalával és a simapengő bankjegyek forgalmának megszűnésével összefüggésben tulajdonképpen egy, az adópengő eredeti elgondolásától teljesen idegen helyzet alakult ki. Az adópengő megszűnt valorizációs jellegű számolási egység lenni. Nem lehetett az, mert megszűnt az összehasonlítási alap, amelyhez a valorizálást viszonyítani lehetett volna. Kiderült, hogy a minden pénz- és elszámolási viszonylatra kiterjedő valorizálás circulus vitiosus-szerű további infláció kiváltása nélkül csak akkor lehetséges, ha a népgazdaságban teljes az egyensúly, és így a valorizálás tulajdonképpen felesleges.

Az adópengő inflációs folyamatának ugyanazok voltak az okai, mint korábban a simapengő inflációnak: egyrészt a csupán bankjegykibocsátás révén fedezhető államháztartási deficit, másrészt az, hogy a jövedelmek (fizetések, munkabérek) megállapítása és folytonos felemelése révén az áru kínálat árösszegét meghaladó árukereslet alakult ki. Ez volt ekkor a helyzet, noha a munkabérek reálszintje igen alacsony volt.

AZ INFLÁCIÓ MÉRTÉKE

A bankjegykibocsátás, ill. az infláció mértékét jelzi, hogy a bankjegyforgalom, amely 1945 végén – mint már említettük – 765 400 millió pengőt tett, március 31-ig kb. félhavonként megkétszereződött és ekkor 34 billió (10^{12}) pengőt ért el. Ettől kezdve mind gyorsabb ütemben szaporodott. Április végén 434, május végén 65 600 billió pengő volt. Ettől kezdve nagyságát már csak trilliókban (10^{18}) lehetett kifejezni. 1946. június végén 6300 trillió pengőt tett. Júliusra adatait csak quadrilliókban (10^{24}) lehetett megállapítani. A hó közepén 76 quadrilliót tett, az ekkor forgalomban volt adópengő bankjegyeket is simapengőre átszámítva. Július 27-ig fantasztikus mértékben tovább nőtt, kb. 4 quintillióra (10^{30}).

Az 1946. július 27-én életbe lépett stabilizációkor 400 000 quadrillió simapengőért, illetőleg 200 millió adópengőért adtak egy forintot. Ez is mutatja, hogy ekkor egy adópengő, amely 1946.

január elsején egy simapengővel egyenlő értékű volt, 2000 trillió simapengőnek felelt meg, az adópengőnél tehát jóval nagyobb mértékben értéktelenedett el.

Ügyszólván kuriózumként közöljük a simapengő-valuta elértéktelenedésére vonatkozó következő táblázatot:

Árindex			
		1959. VIII. 26. = 1	Feketepiaci dollárfolyam az időszak utolsó napján pengőben
1945.	július	105	1320
	augusztus	171	1510
	szeptember	379	5400
	október	2431	23 500
	november	12 979	108 000
	december	414 782	90 000
1946.	január	72 330	795 000
	február	4 358 872	850 000
	március	1 872 913	17 750 000
	április	35 790 361	232 000 000
	május	11 267 millió	59 000 millió
	június első fele	862 317 millió	7,6 billió
	június második fele	954 billió	42 000 billió
	július első hete	3 066 254 billió	22 trillió
	július második hete	11 426 trillió	481 500 trillió
	július harmadik hete	36 018 059 trillió	5800 quadrillió
	július negyedik hete	399 623 quadrillió	4,6 quintillió

De az adópengő-infláció sem volt lényegtelen, különösen, amikor 1946. június elsejétől kezdődően adópengőről szóló pénz is forgalomba került, majd amikor június 19-től kezdődően a fizetéseket és munkabérekét is adópengőkben folyósították. Inflálódásának mértékét jelzi, hogy 1946. május 29-én még csupán 4,4 billió adópengő volt forgalomban, július végén viszont már 2800 billió. Az adópengő elértéktelenedése 1946. április közepén indult meg, s a pengő értéke három hónap alatt kb. egyszázazred részére esett. Az elértéktelenedés folyamatát mutatják az alábbi adatok:

Adópengő árak			
			Adópengőben számított feketepiaci dollárfolyam indexszáma 1964. I. I. = 1
1946.	január 2.	1,0	1,0
	április 18.	1,0	1,0
	május 31.	2,4	1,9
	június 19.	4,8	5,9
	július 8.	22,8	21,9
	július 15.	101,0	116,0
	július 23.	875,0	981,5
	július 27.	13 434,9	37 037,1
	július 31.	10 551,0	8 518,5

Az infláció mentésére és méreteire jellemző a kibocsátott címletek keletkezésének és névértékének egybevetése. Figyelembe véve azt is, hogy az új típusú bankjegyek kinyomtatásuk után vagy azonnal, vagy legkésőbb 1-2 nap múlva forgalomba kerültek. A címletek névértékének gyors emelkedésével párhuzamosan a régebbiek vásárlóereje gyakorlatilag megszűnt, és ezért nem meglepő, hogy az utcákon gyakran lehetett összetépett, eldobott pengőbankjegyeket látni. Ez különösen munkabérfizetési napokon volt gyakori. Előfordult, hogy a dolgozók csupán a természetbeni járandóságaikat értékelték, a nekik adott készpénzt nem, mert azért úgyszólván semmit sem vehettek.

A kibocsátott bankjegycímletek keltezését és névértékét illetően meg kell jegyezni, hogy a háború idején még a 100 pengős címlet volt a legnagyobb, mert a korábbi 500 és 1000 pengős címleteket a csempészés megnehezítése érdekében még a 30-as évek elején kivonták a forgalomból. Az újonnan forgalomba hozott bankjegycímletek kelte és névértéke az alább bemutatottak szerint alakult.

Az 1000 millió pengő névértékű adópengőjegyek is elő voltak már készítve, de ezek forgalomba hozatalára már nem került sor. Az adópengőről szóló bankjegyek forgalomba hozatalával egyidejűleg a simapengő bankjegyek forgalomba hozatala megszűnt. Az adópengőjegyek mind azonos keltezésűek voltak, de nem egyidejűleg kerültek forgalomba, hanem az adópengő-infláció előrehaladása által szükségessé váló mértékben.

A bankjegycímletek keletkezése		A „sima” pengőről szóló új bankjegycímletek névértéke
1945.	május 15.	500
	július 15.	1000 és 10 000
	október 23.	100 000
	november 16.	1 millió és 10 millió
	december	a forgalomban lévő bankjegyek névértékének 25%-ra való leértékelése bélyegek felragasztása formájában.
1945.	március 18.	100 millió és 1000 millió
	április 29.	10 000 milpengő és 100 000 milpengő
	május 24.	(egy milpengő = millió pengő = 106 pengő) 1 millió milpengő, 10 millió milpengő, továbbá 10 000 B-pengő és egy millió B-pengő (egy B-pengő = millió milpengő = 1012 pengő)
		Az „adópengőről” szóló bankjegycímletek
1946.	május 28.	10 000 adópengő
		50 000 „
		100 000 „
		500 000 „
		1 000 000 „
		10 000 000 „
		100 000 000 „

Az adópengőjegyek összesen két hónapig voltak forgalomban. A legnagyobb névértékű címlet értéke a legkisebb címlet értékének tízszerese volt. Egyébként a legnagyobb címletű, 100 milliós adóbankjegy értéke (1 adópengő = 2000 trillió = 2-szer 10^{21} simapengő) megfelelt 2 quintillió, vagyis 2-szer 10^{30} simapengőnek. Szem előtt tartandó persze, hogy a simapengő elértéktelenedését jelző e csillagászati számok nem a simapengőnek a második világháború kitérőse előtti, hanem az 1946. január elsejei értékéhez képest bekövetkezett értékváltozását mutatják, hiszen ezen a napon egy adópengő még megfelelt egy simapengőnek.

Mindezek után nem meglepő, hogy a „nullabiztos” könyvelőkben nagy volt a kereslet. A Magyar Nemzeti Bank könyvelősége pedig kénytelen volt külön könyvelési tájékoztatót kiadni, amely a 10^{35} értéket még feltüntette.

A pénzforgalom reálértéke – csillagászati számai és gyorsulási üteme ellenére – minimális volt. Az összes – sima- és adópengő – pénzjegyek beváltásakor kiderült, hogy annak értéke az infláció végén egymillió dollárt sem tett. A nagyon összezsugorodott kereskedelmi forgalom lebonyolítása csak úgy volt lehetséges, hogy a pénz forgási sebessége igen meggyorsult, amellett, hogy kisegítő pénznemek is felhasználásra kerültek. Munkabéreket – mint már említettem – hetenként kétszer fizettek, és a dolgozók az így kapott összegeket órák alatt elköltötték. A közönség kezében készpénz alig forgott. Kifejlődött a cserekereskedelem, amellett pedig dollárbankjegyek,

tört arany és a latin érmenüi 10 és 20 frankos aranyérméi (Napoleon d'or) kisegítő pénz (értékmérő és forgalmi eszköz) szerepét töltötte be.¹⁰ Az utóbbiak jelentősége folyton nőtt. Végül minden budapesti iparcikkboltban már rendelkezésre állott egy aranymérleg. Persze mindez sok zavarral is járt, az aranydarabok feldarabolása nem volt egyszerű, a tört arany minden darabján nem volt jelzés stb.¹¹

A magyar infláció az inflációk történetében egyedülálló mértékű volt. Az első világháború utáni német infláció végén egybillió, vagyis egymilliószor egymillió márka felelt meg nagyjából egy, az infláció előtti 1914. évi márkának. A második világháború utáni görög infláció végén 50 000 millió drachma felelt meg egy 1938. évi drachmának. Minthogy a pengő 1939-ig eredeti 1927. évi értékének már kb. 35%-át elvesztette, az infláció végén egy eredeti aranypengő értéke a vásárlóerőn átszámítva kb. egy quintillió (10^{30}) simapengőnek felelt meg.

AZ INFLÁCIÓ UTOLSÓ IDŐSZAKA; A STABILIZÁLÁS ELŐESTÉJE

Az infláció 1945–46 telén meggyorsuló üteme 1946 tavaszán és nyarán – a helytelennek bizonyult gazdaságpolitikai koncepció miatt – mind gyorsabbá, lázasabbá vált. Az inflációt semmiféle adminisztrációs eszközökkel, pénzügyi manőverrel nem sikerült korlátozni, már csak azért sem, mert a folyamatban szerepe volt az újjáépítéssel járó terhek nagyságának is. Nagyarányú, csupán jó idő múlva termelési eredményeket hozó vagy egyszerűen improduktív, de mégis igen szükséges munkákat kellett elvégezni a romeltakarítás, az állagkonzerválás, az üzemek, a közlekedés, a lakóházak helyreállítása stb. érdekében, továbbá a nemzetközi kötelezettségek teljesítését is biztosítani kellett.

Az infláció végső soron a folyó fogyasztást kényszerűen, bár egyetlenül és ezért igazságtalanul korlátozta, és így a dolgozók nélkülözései árán tette lehetségessé az újjáépítést.

Az inflációs korszak vége felé már csak az nyugtatta meg a tömegeket, hogy a kormány bejelentette a stabilizációs munkák megindítását és előrehaladását. Ez a stabilizálás valóban parancsoló szükségesség volt, mert az inflációs pénz végül is nem volt többé képes a leglényegesebb pénzfunkcióknak megfelelni, a munkamegosztáson alapuló termelés és elosztás piaci kapcsolatit megszervezni és lebonyolítani.

Az infláció legutolsó szakaszában 1946 júliusában óriási drágulási hullám söpört végig az

10 A dollár bankjegyek korábbi teaurálásából, külföldi adományokból, csempész-áruforgalomból és a Magyarországon működő szervek tagjainak költelezéséből kerültek forgalomba.

11 Az infláció e szakaszában a pengő, ill. adópengő már teljesen alkalmatlanná vált a kalkuláció céljaira. Ezért a gazdasági élet a kalkulációhoz – ugyanúgy, mint a forgalom lebonyolításához és fizetésekhez – más, megfelelőbb valutát keresett. Így lépett a pengő helyébe az arany, aranyérme, törtarany, sőt bizonyos területeken más „általános egyenértékűként” funkcionáló áru. 1945-46-ban Magyarországon cigaretta- és rizsvaluta is volt, a dollárhoz kapcsolt árfolyammal (pl. 100 – bármiféle! – cigaretta, vagy 1 kg rizs nagyjából 1 dollárnak felelt meg). Az aranyérmék funkcionálása terén teljesen irracionális momentumok is érvényesülnek, így pl. a szakállas Napóleon-arany többet ért, mint más hasonló aranyérme. Az országban a dollár és az arany értékaránya másként alakult, mint külföldön, ami a valutaüzérek számára széles arbitrálsági lehetőségeket nyitott.

országon. Ebben valamelyest szerepet játszott, hogy a kormány nem csupán a kezén lévő áru-készletekkel takarékoskodott, de feljogosította az iparvállalatokat is az áruvisszatartásra, amire ezek természetesen örömmel vállalkoztak. A cél az volt, hogy a küszöbönálló stabilizálás idejére nagy árukínálatról lehessen gondoskodni, hiszen a stabilizálás előfeltétele volt, hogy a kibocsátott vásárlóerő megfelelő nagyságú árukínálattal találkozzék. Annak, hogy ez az infláció utolsó heteiben az ellátási helyzetet még rontja, nem tulajdonítottak jelentőséget. Ez már úgyis mindegy volt. Mégis, júliusban az ellátási helyzet már olyan zavaros, az elégedetlenség a közönség körében olyan nagy volt, hogy a kormány az utolsó pillanatban elhatározta a stabilizálást és az új pénz kibocsátásának előrehozatalát az eredetileg elhatározott augusztus elsejéről július 27-ére.

AZ 1945–1946. ÉVI INFLÁCIÓ ÉS STABILIZÁCIÓ¹²

1. A MAGYAR INFLÁCIÓ MÉRETE

Az 1945–1946. évi magyar infláció méreteire a következő sorok jellemzőek:

	Időpont	Papírmennyiség (1938. jan. = 1)	Létfenntartási in- dex, lakbér nélkül (1938 = 1)	Dollárárfolyam (1938 = 1)
1945.	júl. 15.	36	92	103
	aug. 31.	55	173	215
	szept. 30.	95	389	558
	okt. 31.	244	2 503	2 800
	nov. 30.	813	15 457	15 081
	dec. 31.	-	37 780	40 008
1946.	jan. 31.	3 768	70 890	108 680
	febr. 28.	11 990	458 453	393 800
	márc. 31.	77 820	2 050 600	2 536 000
	ápr. 30.	994 100	35 756 000	31 560 000
	máj. 31.	150,1 millió	10 764 millió	10 843 millió
	jún. 30.	14 billió	4 703 billió	4 350 billió
	júl. 31.	-	125 720 quadrillió	32 900 quadrillió

A feketepiaci dollárárfolyam változása a kereslet és kínálat oldalán ható ideiglenes hatásoktól eltekintve kifejezi a papírpénzegység értékének csökkenését. Az árszínvonal emelkedése – közvetve – ugyanezt érzékelteti.

¹² *Megjelent: Ausch Sándor (1958): Az 1945-1946. évi infláció és stabilizáció.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó

A pengő elértéktelenedésének mértékét az is mutatja, hogy az infláció végén 1,4 quadrillió pengő aranyértéke felelt meg egy 1938. évi aranypengő értékének. Ilyen arányú pénzelértéktelenedés addig még nem fordult elő. Az első világháború utáni német inflációban egybillió márka aranyértéke volt egyenlő egy 1914. évi márka aranyértékével. A második világháború utáni görög inflációban 50 milliárd drachma aranyértéke volt egyenlő egy 1938. évi drachma aranyértékével.

A papírpénzegység által képviselt arany mennyiség, névértékéhez képest csillagászati számokkal kifejezhető mértékben zsugorodott össze, és ami ezzel egyértelmű, a forgalomban lévő egész papírmennyiség névértéke is viszonylag egyre elenyészőbb arany mennyiség képviselőjévé vált. Ennek következtében az árak gyorsuló ütemben emelkedtek, fokozódott az áruba való menekülés, az árukészletek piacról való elvonása, az árukkal való spekuláció.

A bankjegyforgalom és az árak 1945. szeptember–december havi alakulásából valószínűnek látszott, hogy változatlan pénzügyi politika esetén az infláció rövid idő alatt a pengőnek mint forgalmi és fizetési eszköznek teljes csődjéhez vezetett volna, mert senki sem lett volna hajlandó a pengőt elfogadni. Ezért két olyan pénzügyi rendszabályt (a december 19-i bankjegylebélyegzést és 1946. január 2-án az adópengőt) léptettek életbe, amellyel végül 6 hónappal sikerült a pengő teljes csődjének bekövetkeztét elodázní.

2. A DECEMBER 19-I BANKJEGYLEBÉLYEGZÉS

Mint mondtuk, 1945 végén az infláció már olyan méretű volt, hogy gyors és radikális beavatkozásra volt szükség. Minthogy azonban stabilizációra, a termelés és az államháztartás helyzetében gyökeres változásra egyelőre gondolni sem lehetett, egy gyors és radikális, de csak igen rövid ideig ható pénzügyi beavatkozással igyekeztek a helyzeten javítani. A papírpénzre adót vetettek ki, amelyet a kintlévő pénzre ragasztott bélyegek formájában kellett leróni.¹³

1945. december 18-án a papírpénzforgalom 570 milliárd névértékű volt. A pénz lebélyegzése útján ennek 68 százaléka, 387 milliárd pengő volt az államháztartás bevétele. Ez az összeg a pénzlebélyegzés után mindössze 11 napig fedezte az államháztartás kiadásait, ebből a szempontból tehát nem volt nagyobb jelentőségű.

Igen nagy jelentőségű volt azonban az a hatás, amelyet a hirtelen teremtett pénzsűke az árak alakulására gyakorolt. Az alábbi táblázat szerint kb. 3 hétig tartott, amíg az árak a bankjegylebélyegzés előtti színvonalat ismét elérték.

13 Az 1000, a 10 000 és a 100 000 pengősök a lebélyegzés után névértékükönél 75 százalékkal kisebb névértékűvé váltak.

Ára 1000 P-ben	Dollár	Zsír	
1945. dec.	17.	260–360	300
	19.	230–160	140
	20.	150	90
	21.	135	100
	24.	150	120
	27.	180	150
	29.	230	180
1946. jan.	3.	260	220
	6.	320	280

A bankjegydézsma hatása azonban nemcsak az árszínvonal süllyedésében mutatkozott meg, hanem az áremelkedések üteme kb. 6 héten keresztül elmaradt a papírpénzmenyiség emelkedésének ütemétől. A „hiperinfláció” körülményei között ez azt jelentette, hogy az infláció így 6 hétre mintegy első szakaszába esett vissza, amikor az áremelkedések üteme még kisebb a pénzmenyiség növekedésének üteménél, s ez rendkívül fontos az időnyerés szempontjából.

3. AZ ADÓPENGŐ

A decemberi bankjegylebélyegzés az inflációt korábbi stádiumba vette ugyan vissza, minthogy azonban sem az államháztartás helyzetében, sem a bankok betétállományának alakulásában semmiféle változást sem sikerült időközben elérni, az infláció 1945 őszi ütemének továbbfolytatása az inflációs gazdálkodás gyors lehetetlenné válására vezetett volna. A stabilizáció lehetősége még nem volt meg, ezért átmeneti megoldást kellett találni, amely az értékét veszítő papírpénzt valorizálással alkalmasabbá teszi a pénzfunkciók betöltésére. Az első világháború utáni magyar inflációban ilyen valorizációs eszköz volt a „takarékkorona”, amelynek értékét indexszám alapján határozták meg. Ehhez hasonló volt az adópengő, melyet 1946. január 1-jén vezettek be. Eredetileg indexszám volt, amelyet az árszínvonal általános emelkedése alapján számítottak ki, és naponta tettek közzé. Azzal a célkitűzéssel hozták létre, hogy általa valorizálják az állami adóbevételeket, a bankbetéteket és a hiteleket, hogy az egész gazdaság, az államháztartás számára is olyan számolóegységet adjanak, amellyel a csökkenő papírpénzérték ellenére az elszámolás és az előirányzatok elkészítése lehetővé válik. Már januárban adópengő-jegyeket is nyomtattak ki. Ezeket „sima”-pengőért árusították, az adópengő-index napi emelkedésének megfelelő áron. Ezeket azonban akkor még kizárólag csak adók fizetésére lehetett felhasználni.

Míg az első világháború utáni „takarékkorona” csak arra szolgált, hogy vele megakadályozzák a jegybankhiteleken való inflációs nyereség szerzését, és mindvégig egy, a valorizálásnál alkalmazott indexszám maradt, az adópengő valóságos pénzzé vált azáltal, hogy adópengő-jegyeket nyomtak, amelyek fokozatos – a későbbiekben ismertetett – használatbavétel révén végül – a stabilizáció előtti másfél hónapban – általános fizetési és forgalmi eszközzé is váltak.

Az első világháború utáni magyar inflációban a „takarékkorona” legmagasabb értéke csak

125 volt, míg az adópengő mint indexszám január 1-től június 1-ig kb. 100%-kal, pénzként való használatbavétele után pedig a január 1-i érték 13 000-szeresére emelkedett.

Az adópengő mint számolási egység és a bankbetéteknél alkalmazott valorizációs kulcs bevezetésének közvetlen hatása az volt, hogy a bankok betétállománya jelentősen megnőtt. Ez igen kedvező hatás volt, mert egyrészt elvonta ezeket a tőkéket a valuta- és aranspekulációtól, valamint árukészletek spekulációs felhalmozásától, másrészt a betétállomány összegének mértékéig csökkentette az újabb papírpénzkibocsátás szükségletét.¹⁴ Az adópengő árfolyama 1946 első három hónapjában viszonylag jól tükrözte az általános árszínvonal emelkedését¹⁵, ezért mint számolási egység és valorizációs kulcs is jelentőséggel bírt, és az üzleti életben bizonyos keretek között a dollár és az arany helyébe lépett.

Az adópengőnek az állami bevételek valorizálása szempontjából nem volt különösebb jelentősége¹⁶. Áprilistól kezdve az adópengő – minthogy csak lassabban emelkedett, mint az árszínvonal – egyéb funkcióinak betöltésére is mind kevésbé lett alkalmas.

Az adópengő vásárlóerő-csökkenésének három fő oka volt. A valamely napra érvényes adópengő-jegyzést március 1-ig a két nappal korábbi, március 1-től kezdve a megelőző napi árindex alapján állapították meg. Technikailag elkerülhetetlen volt, hogy az adópengő „vásárlóereje” kiszámítása és érvényessége közötti időben csökkenjen. A különbség annál nagyobb volt, minél gyorsabb üteművé vált az infláció.

Az adópengő értékcsökkenésének másik oka az volt, hogy a pénzügyminisztérium április közepeztől kezdve az adópengő értékét nem emelte olyan mértékben, mint azt az adópengő alapjául szolgáló árindex indokolta tette volna. Ezt az intézkedést az a tény látszott indokolni, hogy az adópengő a bevételeket csak igen kismértékben volt képes valorizálni, és ha magasabb árfolyamot közöltek, akkor egyben a kiadásokat is ezen a magasabb árfolyamon kellett teljesíteni. Az intézkedést az az elképzelés is indokolni látszott, hogy az árak emelkedését a naponta közzétett adópengő-index is előidézi. Az árakat természetesen nem az adópengő-index közzététele, ha-

14 Az adópengő bevezetése által lehetővé vált betétképződés emellett az infláció nem elhanyagolható pénzügytechnikai nehézségeinek megoldása szempontjából is hasznos volt. Ez világossá válik, ha az adópengő-girószámlák mindenkor pengőre átszámított összegét (1) a papírpénzforgalommal (2) hasonlítjuk össze.

	I. 31.	II. 28.	III. 31.	IV. 30.	V. 31.	VI. 15.
Az (1) a (2) %-ában	1,8	10,8	25,5	45,1	106,8	120,4

Amint a táblázatból látható, az adópengő-girószámlák összege júniusban már jelentősen meghaladta a papírpénzforgalom összegét. Adópengő, mint számolási egység nélkül ilyen arányú papírpénzkibocsátás még jobban igénybe vette volna a bankjegynyomdát, és csak többszöri denomináció (névértékcsökkentés) végrehajtásával lett volna megvalósítható.

15 Elértéktelenedésének – a továbbiakban ismertetett – három fő oka közül még csak az egyik, a számítástechnikai hatott, de különösen januárban ez sem volt jelentős, mert a decemberi bankjegylebélyegzés miatt az inflációs áremelkedések ekkor viszonylag kisebb üteműek voltak.

16 1946. január, február, március hónapokban a korábbi 6–7 százalékkal szemben az állami bevételek a kiadások 14–15 százalékát fedezték. Az adók adópengő-indexszám szerint való fizetése alkalmas volt ugyanis arra, hogy az adófizetési kötelezettségeket valorizálja, mégis amikor a befolyt adók adminisztrálása után az állami kiadások teljesítésére rendelkezésre álltak, az időközben bekövetkezett áremelkedések miatt értékben töredékükre csökkentek.

nem a fölös papírpénzmenyiség emelte, és azok az adópengő értékének csökkenése után is, fokozott mértékben emelkedtek. Az adópengő értékének csökkenése mindenképpen elhibázott intézkedés volt.

Az adópengő-jegyek értéke a fenti két ok következtében június 1-ig január 1-jei értéküknek kb. a felére csökkent. Ez az elértéktelenedés viszonylag tehát nem volt jelentős.

Az adópengő-jegyek fokozott ütemű elértéktelenedése június elején vette kezdetét. Az elértéktelenedésnek ettől az időponttól kezdve – az említett két okon kívül – most már egy harmadik, új oka is volt, amely az adópengő-indexszámnak, illetőleg az adófizetésre szolgáló jegyeknek állami kényszer-árfolyammal ellátott pénzjegyekké válásával volt kapcsolatban.

1946. május végén ugyanis az infláció már olyan mértéket öltött, hogy az állami bevételek is jelentősen csökkentek, mert az áremelkedések üteme miatt nem lehetett már elég gyorsan újabb és újabb címletű papírpénzt kinyomtatni. De egyre jobban szűkült az a kör is, amelyben a pengő, akárcsak a forgalmi eszköz funkció betöltésére is alkalmas lett volna, mert a nagykereskedelmi forgalomban egyáltalán nem, és a kiskereskedelemben is mind kisebb körben fogadták el. Ezért, hogy a teljes államcsőd bekövetkezését elkerüljék, május 29-én a „sima”-pengőért árusították, és megengedték, hogy a közüzemi díjakat, vasúti viteldíjakat, közellátás keretében kiszolgáltattott termékeket adópengő-jegyekkel lehessen fizetni.

Az adópengő tehát, amely július elejéig lényegében indexszám volt, amely arra szolgált, hogy az elértéktelenedő papírpénz számára mintegy mankóul szolgáljon, hogy az ezáltal a fizetési eszköz funkció betöltésére alkalmasabbá váljék, most valóságos pénzzé lett.

Egyelőre az adópengő-jegy forgalom köre – minthogy az állami kiadásokat még nem adópengővel teljesítették – viszonylag nem volt nagy. Mégis a valorizálás körének ez a kiterjesztése az adópengő-jegyek fokozottabb elértéktelenedését eredményezte. A papírpénzt kibocsátó állam ugyanis az inflációs nyereségét mindig azoknak a terhére szerzi meg, akik az elértéktelenedő papírpénzt a kezükben tartják. Azok, akiknek „sima”-pengő helyett adópengő-jegy volt a birtokában, az elértéktelenedéstől az adópengő-jegy árfolyamának emelkedése arányában mentesültek, viszont ennek hatására meggyorsult a „sima”-pengőben számított árak emelkedése, és ezzel együtt az állam pótlólagos pénzkibocsátási szükséglete. Ez azonban csak addig történhetett meg, amíg az adópengő-jegyket csak viszonylag kevesen tartották birtokukban. Amint az adópengő-jegyek nagyobb mennyiségben kerültek forgalomba, az adópengőben kifejezett árak is emelkedtek.

Az adópengő fejlődésében új, harmadik szakasz vette kezdetét június 23-án. Ettől az időponttól kezdve az állami kiadásokat is adópengő-jegyekkel teljesítették, és a munkabéreket is adópengő-jegyekkel fizették. Az adópengő-jegy ezzel a „sima”-pengő helyébe lépett, és új adópengő-jegy infláció kezdődött. Minthogy „sima”-pengőt többé nem bocsátottak ki, az egész forgalom csatornáiban tartózkodó pengőtömeg az emelkedő árak miatt napok alatt csaknem teljesen elértéktelenedett.¹⁷

Az adópengő-jegyekkel a „sima”-pengőhöz való viszonyát ezután is megállapították, ennek azonban többé a valorizáció szempontjából már semmi jelentősége nem volt, mert a mindenkire

¹⁷ A stabilizáció időpontjában az egész „sima”-pengő mennyiség értéke csak $\frac{1}{100}$ forint-fillér, $\frac{1}{100}$ -ad 1938. évi értékű volt.

kiterjedő valorizáció éppen úgy nem sikerülhetett, mint Münchhausen bárónak az a törekvése, hogy önmagát saját hajánál fogva emelje fel.

Az adópengő-jegyek most már – forgalomba bocsátásuk arányában – éppen olyan gyorsan elértéktelenedtek, mint addig a „sima”-pengő, amit az alábbi táblázat is mutat:

Az adópengő-forgalom összege mill. adópengőben		A dollár adópengőben számított zügforgalmú árfolyama	
máj. 29.	4 447 810	jún. 2.	270 ezer adópengő
júl. 15.	11 427 723,2	jún. 1.	409 ezer adópengő
júl. 23.	276 698 900	júl. 15.	38 mill. adópengő
júl. 31.	2 798 667 900	júl. 23.	290 mill. adópengő
		júl. 27.	22 500 mill. adópengő

Az adópengő és a „sima”-pengő fentebb leírt (az adópengő-jegy második szakaszában) rövid ideig tartó párhuzamos valuta szerepét az 1945–1946. évi magyar inflációról szóló irodalomban úgy szokták jellemezni, hogy az a Gresham-törvény fordított érvényesülését jelentette, mert a jobb pénz, az adópengő kiszorította a forgalomból a rosszabbat, a „sima”-pengőt.

A Gresham-törvény tulajdonképpen fémpénzre érvényes, és azt mondja ki, hogy két egy időben forgalomban lévő pénz közül a kevésbé értékálló marad forgalomban, mert a jobb pénzt használják kincsgyűjtésre, és a rosszabb pénzen mindenki túl akar adni, tehát áru ellenében a forgalomba dobni.

Ha ezt a törvényt a két inflálódó papírpénz, a „sima”-pengő és az adópengő-jegy vonatkozásában vizsgáljuk, azt találjuk, hogy semmiféle „fordított érvényesülésről” nem lehet beszélni. A Gresham-törvény e két valuta vonatkozásában – a dolog lényegét tekintve változatlanul érvényesült. Amíg ugyanis a két pénz párhuzamosan volt forgalomban, a „jobb” pénz, az adópengő, ha csak rövid, esetleg 24 órás időközökre is, kikerült a forgalomból, mert nagyobb értékmegőrző képességgel bírt, mint a „sima”-pengő, míg az utóbbtól mindenki menekülni, és azt adópengő-jegyre átváltani igyekezett.

Azokat, akik a Gresham-törvény „fordított érvényesüléséről” beszélnek, az a tény téveszti meg, hogy végül a rosszabb „sima”-pengő a forgalomból eltűnt, és helyét az adópengő-jegyek vették át. Amint azonban a fentebb elmondottak is bizonyítják, szó sincs arról, hogy a „sima”-pengőt az adópengő-jegyek szorították volna ki a forgalomból. A „sima”-pengő eltűnt egyszerűen azért, hogy az állam megszűnt kibocsátani, a forgalom csatornáiban levő „sima”-pengő-jegyek értéke pedig – mint mondtunk – a rohamosan emelkedő árak miatt úgyszólván a semmivel vált egyenlővé.

4. A STABILIZÁCIÓ ELŐKÉSZÍTÉSE

A stabilizáció előkészítésének legfőbb sajátossága abban állt, hogy az infláció idején kialakult áráktól függetlenül az egész árszínvonalat és a béreket is tervszerűen előre határozták meg. Ez az akkori körülmények közt a stabilizáció sikeres végrehajtásának szükséges feltétele volt. A nemzeti jövedelem az 1938. évinél körülbelül 40 százalékkal kisebb volt. A legfontosabb fogyasztá-

si cikkekből, különösen élelmiszerekből nagy hiány volt, s a nemzeti jövedelemből nemzetközi kötelezettségekre és az államháztartás más szükségleteire aránylag nagy részt kellett biztosítani. Ilyen körülmények közt a népgazdasági mérleg legfontosabb arányainak alakulását nem lehetett a spontán fejlődésre bízni, az akkori lehetőségek keretei közt meg kellett szabni a reálbérek és a parasztság reáljövedelmének mértékét, mert különben elkerülhetetlenül fölös vásárlóerő és új infláció keletkezett volna. Mai értelemben vett népgazdasági mérleg felállítására akkor még természetesen nem volt lehetőség, a fő arányokra vonatkozóan a nemzeti jövedelem tételei és más gazdaságstatisztikai számítások alapján mégis következtetéseket lehetett levonni. A munkások reálbérének tervszerű kialakítására egyrészt a szakmánként megkötött kollektív szerződések, másrészt az árszínvonal később ismertető tervezése adott lehetőséget. A parasztság pénzbevételét a termésbecslések figyelembevételével megszabott mezőgazdasági árszínvonallal, a vámórlés díjának és a beszolgáltatás mértékének megszabásával igyekeztek befolyásolni.

Mínthogy a nemzeti jövedelem 1938-hoz viszonyítva csak körülbelül 60 százalékos színvonalú volt, és jóvátételi kötelezettségeket kellett teljesíteni, az ár- és a bérszínvonalat úgy igyekeztek kialakítani, hogy 1938-hoz viszonyítva a reálbérszínvonal átlagosan 50 százalékos legyen. A mezőgazdasági termelés aránylag kisebb háborús kára, az ipari fogyasztási cikkek termelésénél az 1946–1947-es gazdasági évben előreláthatólag kedvezőbb fejlődése miatt reális volt az a feltételezés, hogy a mezőgazdasági termékek piacra kerülő mennyisége inkább meg fogja közelíteni a békebeli szintet, mint az iparcikkeké. 1938-hoz viszonyítva tehát agrárról kialakulását határozták el, hogy a falu rendelkezésére bocsátható iparcikkek a vásárlóerővel egyensúlyban legyenek.

*

Az árszínvonal kialakítása a mezőgazdasági termékek árainak megállapításával indult meg. A búza termelői árának szorzószáma 1939-hez viszonyítva 2,1-szeres lett, míg más mezőgazdasági termékek szorzószámát a termelés ösztönzése céljából ennél – termékenként eltérő arányban – magasabban állapították meg. A növényi eredetű termékek mérlegelt átlagos szorzószámát 2,7-szeresben, az állati termékekét pedig – a háborúban súlyos károkat szenvedett állatállomány fejlődésének ösztönzése céljából – 4,2-szeresben állapították meg. A hizott sertésre megállapított szorzószám 4,29, az ökörre 6,00 volt. A megállapított árak mind a beszolgáltatandó, mind a szabadpiacon értékesített mennyiségekre is vonatkoztak, néhány terméket (például hizott sertést és zsírt) azonban a szabadpiacon 50 százalékkal magasabb áron lehetett értékesíteni. Az idénycikkekre irányárakat állapították meg.

Az állattartás jövedelmezősége így a stabilizáció után 1938-hoz viszonyítva jelentősen, 20–60 százalékkal megnőtt, ami azután az állatállomány rendkívüli gyorsaságú regenerálódásában érezte kedvező hatását.

A mezőgazdasági árszínvonal meghatározása után a vasúti tarifákat és a közüzemi díjakat, majd a lakbéreket állapították meg. A vasúti tarifák átlagos szorzószáma a háború előttinek 4,1-szerese lett, annak ellenére, hogy az államvasutak költségvetésének körülbelül 75 százalékát kitevő személyi kiadások átlagos szorzószáma csak kétszeres lett. Számításba kellett ugyanis venni, hogy a vasutaknak a háború előttihez képest csökkent a forgalma, de ugyanakkor nagy újjáépítési szükségletei is voltak.

Az MKP stabilizációs tervének megfelelően a lakbéreket úgy állapították meg, hogy azok reálértéke az 1938. évnek átlagosan kb. 40 százalékát érje el, mínthogy a stabilizáció után 1938-hoz viszonyítva 50–55 százalékos reálbér színvonallal lehetett számolni. A főként tőkés és szabad-

foglalkozásúak által lakott nagyobb lakásokra, a gyéren lakott lakásokra és az üzlethelyiségekre ennél magasabb béreket állapítottak meg. A házadórendszer segítségével a bérjövödelmeknek körülbelül 80 százalékát az államháztartás számára vették igénybe.

Ezek alapján sor kerülhetett az új bérszínvonal kialakítására is. Az új bérek ismerete az ipari árak kalkulálásához elengedhetetlen volt, viszont a béreket a már kialakított mezőgazdasági ár-színvonal, a lakbérek és a szolgáltatások árai alapján hozzávetőlegesen kalkulálni lehetett, mint-hogy ezek együttesen a létfenntartási költségeknek 75–80 százalékát tették ki. A bérszínvonal kialakításában az alapelv az volt, hogy 1938-hoz viszonyítva 75 százalékos teljesítmény esetén a munkabéreknek az 1938. évi reálbér 50 százalékát kell biztosítaniuk.

*

A közalkalmazotti fizetéseket a munkabéreknél jelentősen alacsonyabb reálértékben – az 1938. évi 22–35 százalékán – állapították meg, a különbségeket pedig még inkább összezsugorították. A kollektív szerződés alá nem eső magasabb magánalkalmazotti fizetéseket új, progresszív adó bevezetésével csökkentették.

*

A stabilizáció előkészítésének egyik igen fontos kérdése annak a bankjegymennyiségnek a meghatározása volt, amely a stabilizáció első hónapjaiban a forgalom szükségletének mérlegelésével kibocsátható. Ez csak nagyon durva, megközelítő módszerekkel történhetett, mert nem lehetett előre látni, hogy az áruforgalom, a pénz forgási sebessége hogyan fog alakulni, hogy a készpénz nélküli fizetési forgalom körében 1938-hoz viszonyítva pontosan milyen változások következnek be.

A nemzeti jövedelem és a pénzforgalom korábbi években ismeretes aránya alapján igyekeztek a kibocsátható bankjegymennyiség nagyságára következtetni. Ugyanis a nemzeti jövedelem és a pénzforgalom nagysága közt a lassan fejlődő tőkés gazdaságban meglehetősen állandó arány alakult ki, bár a pénzforgalomnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya az 1924. évi stabilizációkor és a következő néhány évben a nagyobb forgási sebesség miatt kisebb volt, mint a későbbi években. Nem lehetett eldönteni, hogy a stabilizáció után a 11 milliárd forintos nemzeti jövedelemhez viszonyítva az 1924. évi helyzet alapján adódó 900 millió forintos bankjegyforgalomra lesz-e szükség, annál kevésbé, mert sok tényező nyilvánvalóan megváltoztatta a korábbi helyzetet. Például a jóvátétel csökkentette a kereskedelmi forgalomba kerülő árumennyiséget, és így a forgalom pénzszükségletét is. Ugyanígy hatott a bankok pénztárkészletének a háború előtti évekhez viszonyított előrelátható csökkenése és a fizetések gyakrabban történő folyósítása is. A kibocsátható bankjegymennyiség megállapítására más, a kifizetendő munkabérekből, a bankjegyforgalom reálértékéből kiinduló számításokat is végeztek. Mindezek alapján úgy határoztak, hogy a kibocsátható bankjegymennyiség felső határát 1946-ra 1 milliárd forintban állapítják meg.

Rendkívül fontos volt, hogy különösen a stabilizáció első hónapjaiban forgalomba került pénzmennyiség kisebb legyen a forgalom szükségleténél, hogy az így keletkezett defláció az árukészleteket piacra, a valuta- és az aranykészleteket beváltásra kényszerítse, és általánosan megalapozza a forint becslését. Ezért az első stabilizációs hónapokban a pénzkibocsátást igyekeztek a leghalaszthatatlanabb állami szükségletekre és nélkülözhetetlen felvásárlási stb. hitelekre korlátozni, a kibocsátható forintmennyiséget mindössze 240 millió forintban állapították meg.

*

5. STABILIZÁCIÓS PÉNZ- ÉS HITELGAZDÁLKODÁS

Az infláció alatt a „sima”-pengő a forgalomból teljesen kiszorult és értékét elvesztette: 1946. július 31-én 41 quadrillió pengő volt forgalomban, amely az akkori árakon számítva csak $\frac{1}{100}$ forintfillérnek felelt meg, és a forgalomban levő adópengőjegyek értéke is csak mindössze 14 milliő 1938. évi pengőt tett ki. Ez a rendkívül csekély értékű pénzmennyiség az inflációban megbénult áru- és fizetési forgalom lebonyolítását is csak a mintegy 200 milliő forint értékű, infláció alatt forgalomban volt arannyal és dollárral együtt tette lehetővé. A forgalomban lévő papírpénzmennyiség reálértékének ez az infláció alatt bekövetkezett csaknem teljes megsemmisülése az infláció rendkívüli méreteit fejezte ki, egyúttal azonban igen előnyös feltételeket teremtett a stabilizáció számára.

A magyar inflációban, mint említettük, a forgalomban volt papírpénzmennyiség szinte teljesen értékét veszítette. A forgalomnak új pénzzel való feltöltése tehát csak kis részben történt az inflálódott papírjegyek beváltása ellenében, a nagyobb rész jelentős hitelforrás volt a pénzt kibocsátó állam számára. Amíg a stabilizáció után az újonnan kivetett adók nem fedezték az esedékes állami kiadásokat, s amíg a bankok betétállománya még nem nőtt akkorára, hogy a magángazdaság hitelszükségletét ebből lehetett volna fedezni, addig az újonnan kibocsátott forintot részben az ideiglenes államháztartási deficit fedezésére, részben pedig a magángazdaság hitelekkel való ellátására lehetett fordítani. Adott időpontban ugyanis a forgalom csatornáiban mindig meghatározott minimális mennyiségű pénznek kell lennie. Azok, akik ezt a pénzt a kezükben tartják, a náluk levő pénzösszeg erejéig „hitelforrást” nyújtanak, tulajdonképpen – végső soron – a pénzt kibocsátó államnak. Ez az inflációban értékét veszített pénzmennyiség feltöltéséből származó hitelforrás volt a stabilizáció sikeres végrehajtásának egyik fontos alapja.

A forgalomnak az új pénzzel való feltöltése 1946 augusztusától kezdve főként három csatornán ment végbe:

- az inflációban forgalomban volt külföldi valuták és törtarany felvásárlása révén;
- az MNB-nek az államháztartási deficit fedezésére szolgáló bankjegy kibocsátása révén;
- a magángazdaság hitelellátása révén.

A pénzkibocsátás e három fő csatornájának merőben eltérő jelentősége volt a pénzforgalom egyensúlya szempontjából, így a három csatorna szabályozása is külön szempontok figyelembevételét követelte meg.

*

A deflációs hitelpolitika, amelyet a tőkésállamok kisebb-nagyobb mértékben minden stabilizáció után alkalmazni szoktak, általában fékezően hat a termelésre, sok vállalat csődbejutásával és felszámolásával jár. Az, hogy a stabilizáció után nálunk ez csak szórványosan következett be, elsősorban magának a szelektív hitelpolitikának volt a következménye, amely éppen azoknak a vállalatoknak a hitelígényeit elégítette ki elsősorban, amelyeknél a forgótőkehiány a legnagyobb volt. Sok esetben az adóapparátus is a hitelpolitika alátámasztását szolgálta. Az adóigazgatási szervek ismerték a vállalatok helyzetét, s ha egy vállalat indokoltan adóhátralékba került, a THB valóban engedélyezhetett hitelt a számára, mert az adóhatóságnak módjában állott megállapítani, hogy a vállalat valóban deficitese-e.

A deflációs hitelpolitika elősegítette, hogy a gazdasági életben levő szabad, spekulációra alkalmas tőkéket arany-, valutakészleteket és árutartalékokat a termelésbe és a forgalomba von-

ják be. A vállalatokat eladósította egymással szemben, a kölcsönös eladósodás kiegyenlítette a forgótőkehiányokat és automatikusan lekötötte a fölöslegeket. A kereskedelem az infláció alatt jelentős tőkét halmozott fel, dollárkészletei pedig a stabilizáció után forinttalalékká változtak át. Az irányított hitelpolitika hitelzárlatot alkalmazott azokkal az iparágakkal szemben, amelyek számolhattak a kereskedelem tőkéivel (például textilipar). Ezek a vállalatok jó ideig kereskedői előlegekkel finanszírozták termelésüket, és csak a stabilizáció későbbi időpontjában kaptak hiteleket.

A Nemzeti Bank a deflációs hitelpolitika keretében 1946. augusztus folyamán 74 millió forint, szeptemberben 126 millió forint, októberben 200 millió forint, novemberben azonban már csak 57, decemberben pedig 39 millió forint összegű új hitelt bocsátott a gazdasági élet rendelkezésére. Decembertől márciusig hiteleket lényegében csak a visszafizetések arányában engedélyezték.

1946 novemberétől tehát erős hitelmegszorító intézkedések érvényesültek, amelyeket az áremelkedés és az 1946-ra megállapított egymilliárd forintos bankjegyp plafon megközelítése tett szükségessé. A hitelmegszorítást úgy hajtották végre, hogy a bankokat novemberben 30 millió forint, decemberben 42 millió forint erejéig arra kötelezték, hogy a Nemzeti Banknál levő, eredetileg a Nemzeti Bank által nyújtott viszontleszámtólási hiteleket saját eszközeik terhére vegyék át. Ezzel egyben a THB által ellenőrzött hitelek köre is bővült, mert az addig csak a Nemzeti Bank által nyújtott viszontleszámtólási hitelekre, most már azonban a bankok saját eszközökből nyújtott hiteleinek nagyobb részére is kiterjedt.